

VELLUWE

SCHERPENZEEL

gemeentebeschrijving

Monumenten
Inventarisatie
Project

**MONUMENTEN
INVENTARISATIE
PROJECT**

Ten geleide

Het Monumenten Inventarisatie Project (MIP) is een landelijk opgezet project met het doel om in betrekkelijk korte tijd - 5 jaar - een inventarisatie te verkrijgen van bouwkunst en stedebouw uit de periode 1850-1940. De uitvoering van het project wordt verzorgd door de provincies. In Gelderland heeft de provincie de Stichting MIP-Gelderland opgericht, die belast is met de uitvoering van het project.

In Gelderland wordt het MIP uitgevoerd conform de Gelderse streekplan-indeling: Midden-Gelderland, Oost-Gelderland, Veluwe en Rivierenland. Binnen deze inventarisatiegebieden wordt per gemeente geïnventariseerd.

Het eindprodukt, waarover de gemeenten de beschikking krijgen, bestaat uit 3 rapporten, te weten een regiobeschrijving, een gemeentebeschrijving en een inventarisatierapport.

In de regiobeschrijving wordt op hoofdlijnen een schets gegeven van ontwikkelingen die bepalend zijn geweest voor de ruimtelijke kwaliteit, i.c. bouwkundige en stedebouwkundige karakteristieken, uit de periode 1850-1940 in het inventarisatiegebied. Het betreft veelal ontwikkelingen en karakteristieken die behalve van lokaal belang ook een boven-lokaal belang vertegenwoordigen.

In de gemeentebeschrijving, die kan worden beschouwd als een verfijning die betrekking heeft op een deel van het grondgebied van de regiobeschrijving, worden op beknopte wijze de voornaamste historisch-geografische, sociaal-economische, bouwkundige en stedebouwkundige ontwikkelingen uit de periode 1850-1940 weergegeven.

In dit verband dient hoofdstuk 4.5. *Karakterisering geïnventariseerde bebouwing* afzonderlijk te worden genoemd. Het betreft een hoofdstuk dat als "schakel" fungeert tussen het beschrijvende en het inventarisatiegedeelte, te weten het inventarisatierapport.

Het inventarisatierapport voorziet in een beknopte weergave per gemeente van de gebouwde omgeving uit de periode 1850-1940 in de vorm van objecten en complexen op basis van de uitgewerkte MIP-formulieren.

Hoewel de 3 rapporten afzonderlijk kunnen worden gelezen, verdient het aanbeveling het inventarisatiegedeelte niet los te zien van het beschrijvende gedeelte en omgekeerd.

Blad : 2
Betreft : **Ten geleide** (vervolg)

Met betrekking tot het gebruik van de MIP-eindprodukten dient het volgende te worden opgemerkt.

Bij schrijven d.d. 21 september 1989 - nr. WZ89.59395 - WZ/CE404 is de provincie Gelderland accoord gegaan met de samenwerkingsovereenkomst, zoals opgesteld van rijkswege bij schrijven d.d. 11 augustus 1989, nr. U-172.612, inzake de uitvoering van het Monumenten Inventarisatie Project in Gelderland.

In artikel 8 van bedoelde overeenkomst is het gebruik van de eindprodukten geregeld. Dit artikel luidt als volgt:

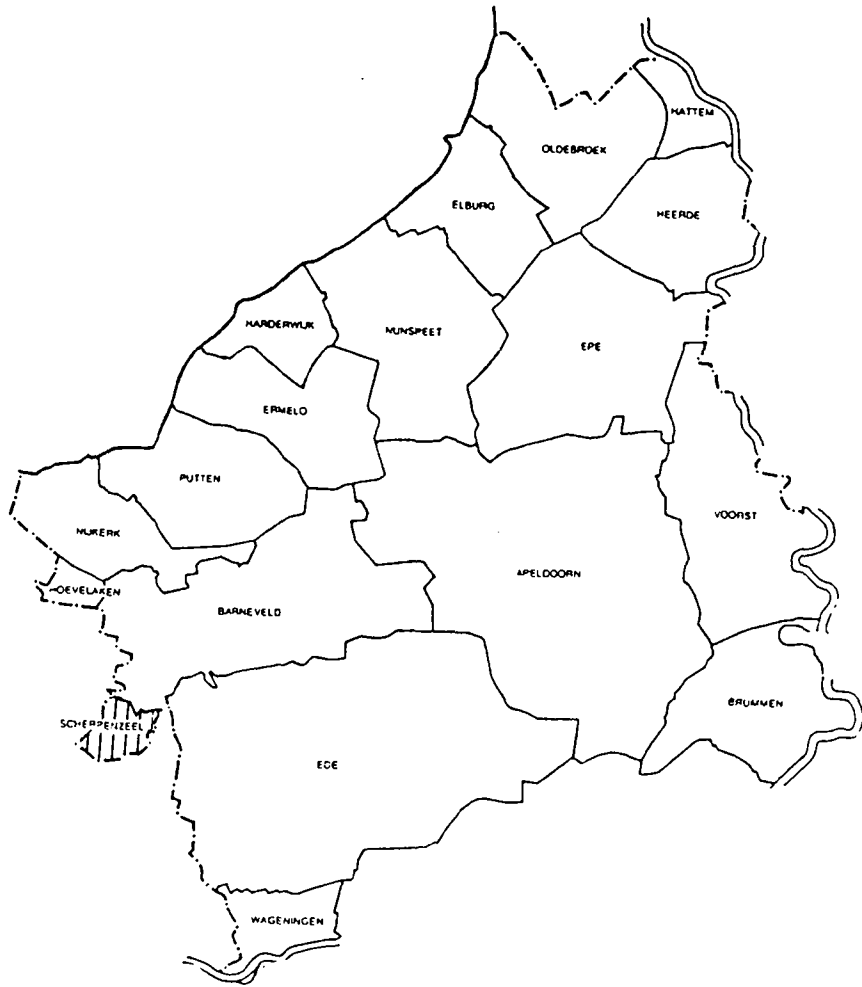
"Artikel 8. Gebruik eindprodukten

1. De Provincie is evenals de Rijksdienst ook nadat de eindprodukten als bedoeld in artikel 1, leden a t/m e (*) zijn opgeleverd gerechtigd deze eindprodukten, geheel of gedeeltelijk voor eigen gebruik aan te wenden, te vermenigvuldigen of te publiceren, dan wel, al dan niet tegen financiële vergoeding, voor gebruik aan derden beschikbaar te stellen.
2. De Provincie maakt met derden die zij bij de uitvoering van het Project betreft zodanige afspraken, dat hen niet de bevoegdheid toekomt, bv. door een beroep op hun toebehorende auteursrechten, in het in het eerste lid omschreven gebruik, geheel of gedeeltelijk te beletten of te belemmeren.
3. De Rijksdienst en de Provincie bevorderen de totstandkoming van openbare publicaties over jongere bouwkunst en stedenbouw uit de periode midden 19e eeuw - Tweede Wereldoorlog."

Wij verzoeken u bij het gebruik van de eindprodukten de geraadpleegde bron(nen) te vermelden.

GEMEENTEBESCHRIJVING

GEMEENTE SCHERPENZEEL

INHOUDSOPGAVE

	blad:
1. <u>INLEIDING</u>	3
2. <u>BODEMGESTELDHEID EN GRONDGEBRUIK</u>	4
3. <u>INFRASTRUCTUUR</u>	7
4. <u>NEDERZETTINGSSTRUCTUUR</u>	9
4.1. Algemeen	9
4.2. Functionele ontwikkelingen - periode 1800-1850 - periode 1850-1900 - periode 1900-1940	9
4.3. Stedebouwkundige structuur: - Scherpenzeel - Verspreide bebouwing	11
4.4. Ontwikkelingen na 1940	12
4.5. Karakterisering geïnventariseerde bebouwing	13
4.6. Typologie uitbreidingen gemeente Scherpenzeel 1850-1940	14
4.7. Bijzondere gebieden	16
<u>GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN/BIBLIOTHEKEN, KAARTMATERIAAL EN LITERATUUR</u>	18

1. INLEIDING

De gemeente Scherpenzeel bevindt zich in het inventarisatiegebied Veluwe en heeft een oppervlakte van 1.385 hectare. De gemeente Scherpenzeel bestaat uit de gelijknamige hoofdkern (zie afbeelding 1) en buitengebied.

Gedeelten van de gemeente Scherpenzeel hebben vanaf het begin van de 19e eeuw bij de gemeente Woudenberg gehoord. In 1960 hebben grenswijzigingen plaatsgevonden met de gemeenten Woudenberg en Renswoude. De laatste grenswijziging verlegde de zuidgrens van de gemeente Scherpenzeel naar het Valleikanaal (gereed in 1949) en de Lunterse Beek.

De gemeente Scherpenzeel grenst aan de gemeenten Barneveld en de Utrechtse gemeenten Renswoude, Woudenberg en Leusden.

De gemeente Scherpenzeel was in de periode 1850-1940 een overwegend agrarische gemeente met enige textielnijverheid.

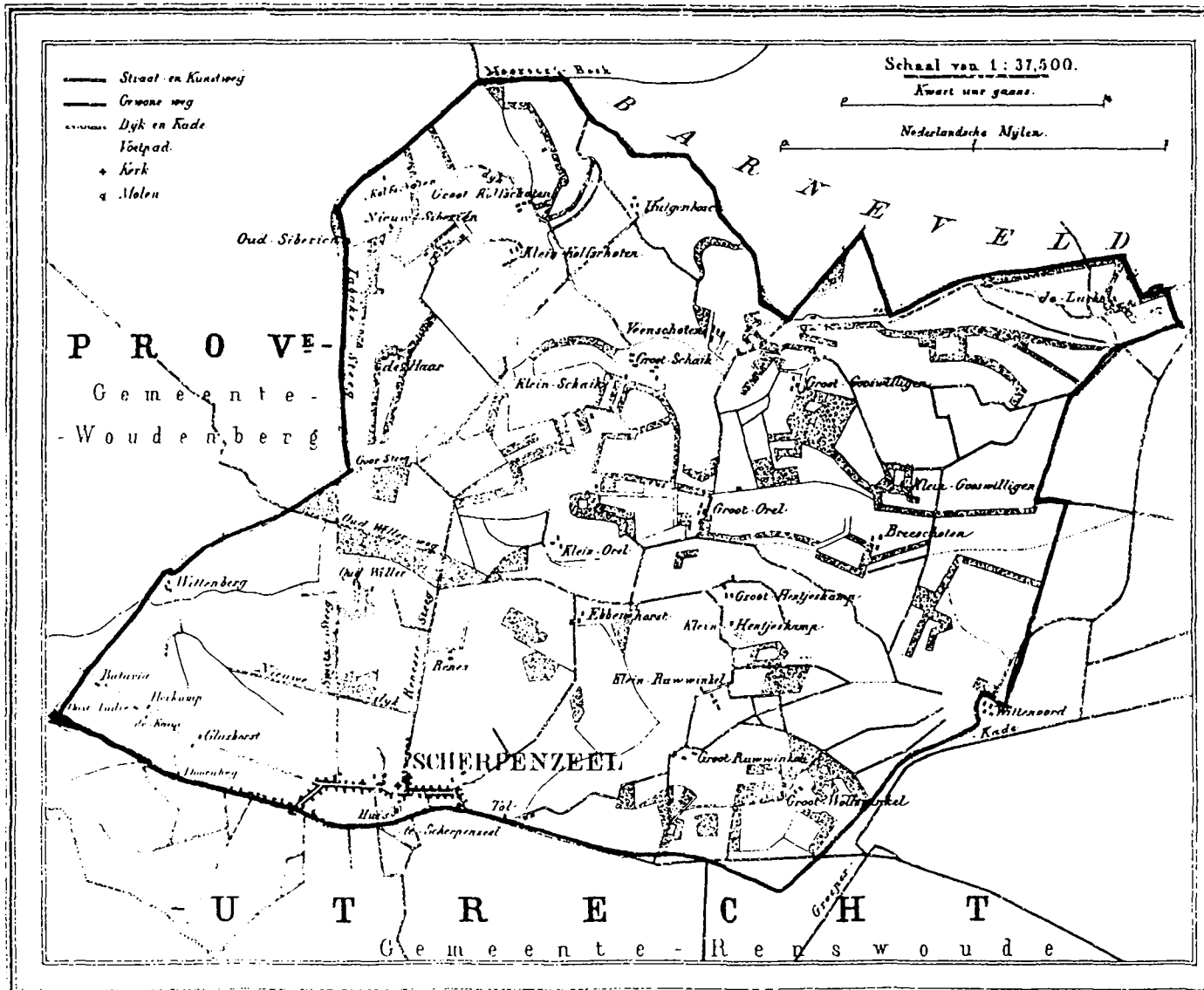
Op 1 januari 1990 telde de gemeente Scherpenzeel 8.721 inwoners.

Afbeelding 1

Gemeente Scherpenzeel in 1867

PROVINCIE GELDERLAND.

GEMEENTE SCHERPENZEEL.

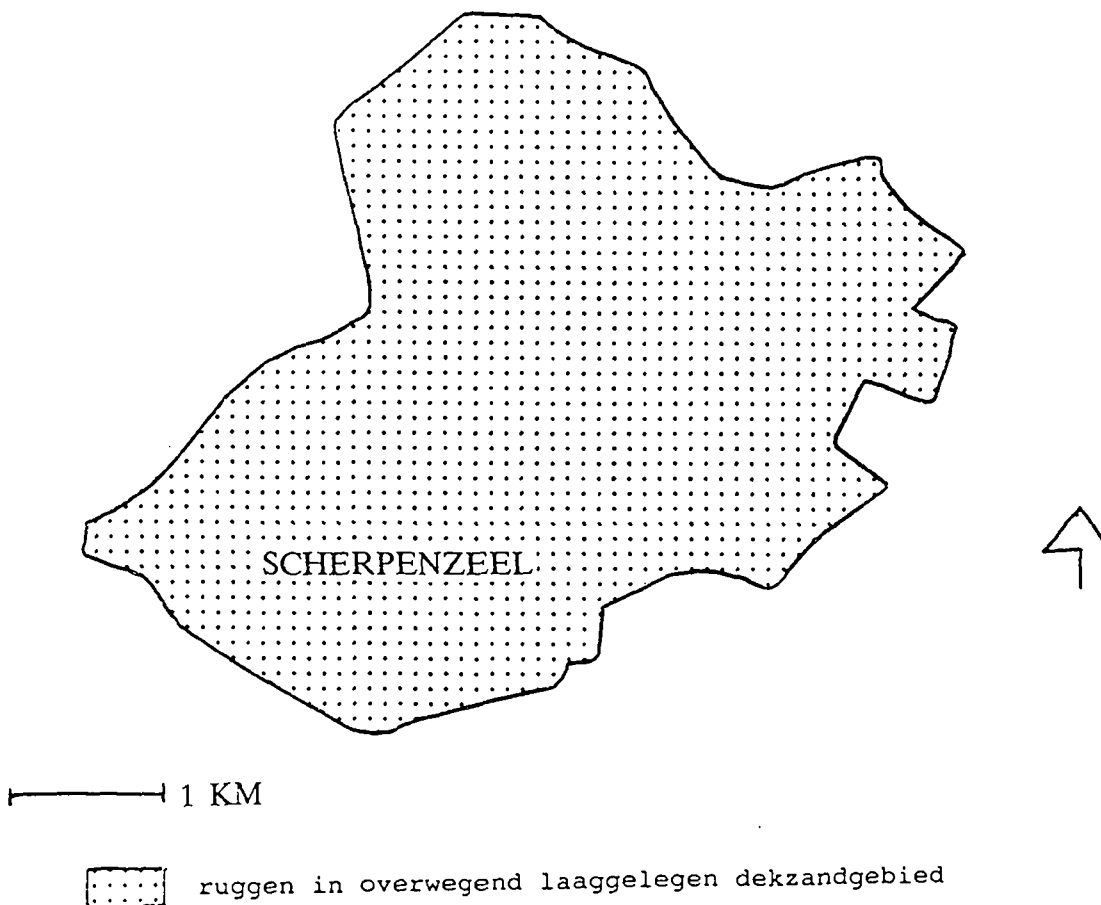

2. BODEMGESTELDHEID EN GRONDGEBRUIK

Tijdens het interglaciaal, dat voorafging aan het Saalien, stroomde de Maas noordwaarts door de Gelderse Vallei. Gedurende het Saalien heeft een brede landijslob zich ingesneden in de reeds bestaande laagvlakte van de Gelderse Vallei. Aan weerszijden vormden zich stuwwallen. Na het smelten van het ijs bleef een diep dal over, dat weldra werd opgevuld met stuwwalpuin en een dikke kleilaag. Tijdens de daarop volgende warmere periode (Eemtijd; ca. 100.000 jaar geleden) steeg de zeespiegel en werd in de Gelderse Vallei een pakket klei afgezet, dat van grote invloed is op de slechte waterafvoer en waterdoorlaatbaarheid van het gebied. Aan het eind van de daarop volgende koude periode, het Laat-Weichselien, werden door de westenwind dekzandruggen (afbeelding 2) gevormd, die oost-west georiënteerd waren. Deze belemmerden de waterafvoer van de beken in noordelijke richting. De dalen tussen de dekzandruggen, waar de waterafvoer stagneerde, waren drassig. In deze, veelal afvoerloze kommen vormden zich venen, die zich ca. 10.000 jaar geleden en daarna ontwikkelden tot uitgestrekte veengebieden.

Afbeelding 2

Geomorfologische kaart gemeente Scherpenzeel

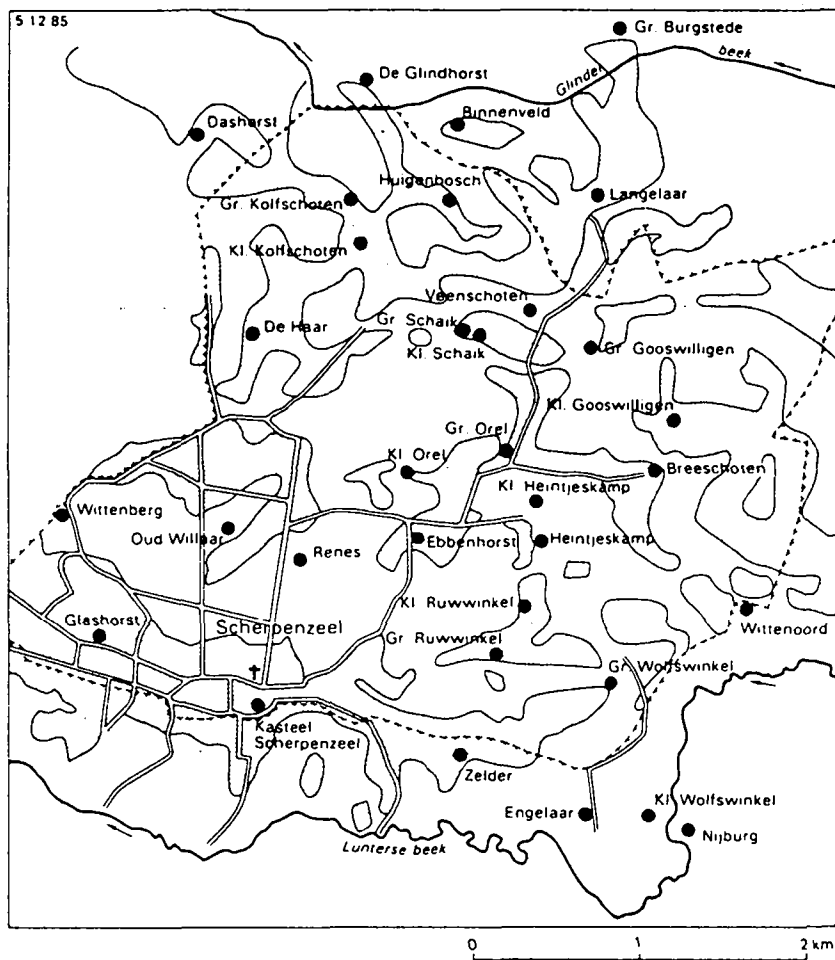

Het grondgebruik in de periode 1850-1940 heeft betrekking op laag gelegen dekzandgebied dat bestaat uit dekzandruggen en -dalen. Op de ruggen heeft overwegend akkerbouw plaatsgevonden. In 1850 vormde boekweit het belangrijkste gewas. In de loop van de 19e eeuw is de boekweitteelt verdwenen. Rogge, en in mindere mate aardappelen en tabak vormden sindsdien de belangrijkste teelten. Het akkerbouwgebied heeft na 1900 grotendeels plaats moeten maken voor grasland. In de drassiger terreingedeelten kwam vanouds grasland voor, veelal met houtwallen en -singels omgeven. In het noorden van de gemeente bevonden zich uitgestrekte venen en heiden die na 1900 werden ontgonnen tot vooral grasland, al dan niet na eerst te zijn bebost. Men heeft er vooral vee en schapen laten weiden.

Gezien de ligging van de Gelderse Vallei, waarvan de afwatering in noordelijke richting plaatsvindt, heeft het overwegend vlakke Scherpenzeel te kampen met een hardnekkige afwateringsproblematiek. Via de Lunterse Beek en de Nattegatsloot stroomt het water in westelijke richting en bereikt via Amersfoort en de Eem het IJsselmeer. Al in de 17e eeuw stelde Utrecht een poging in het werk om het Gelderse water te keren en wel via de aanleg van de Slaperdijk (1651-1652), ten oosten van Renswoude. In de 18e eeuw volgde de aanleg van de Groeperkade ten zuidoosten van Scherpenzeel. In 1949 werd met de aanleg van het Valleikanaal de afwateringskwestie tussen Utrecht en Gelderland definitief beëindigd.

Scherpenzeel is ontstaan op een uitgestrekte van west-noord-west naar oost-zuid-oost lopende dekzandrug. Daardoor was het dorp oorspronkelijk langgerekt van vorm, gelegen aan de weg van Ede via De Klomp en Renswoude naar Woudenberg. De meeste oude boerenerven in de gemeente Scherpenzeel zijn gelegen op of in de directe nabijheid van dekzandruggen (zie afbeelding 3), of op of aan opduikingen in moerassig terrein. Onregelmatige blokverkaveling overheerst. Ten westen van Scherpenzeel komt strookverkaveling voor. Bij latere, 20e eeuwse ontginningen werd overwegend strookverkaveling toegepast. Het coulissenlandschap uit het begin van de 19e eeuw is nog herkenbaar.

Afbeelding 3
Dekzandruggen en oude erven in de gemeente Scherpenzeel

- † kerk
- ~~~~~ beek
- - - - - grens van Scherpenzeel (ca 1830)
- Legenda
- oud erf
- ==== weg (ca 1830)
- ~~~~~ dekzandrug

Bron: Groen, K. Gezicht op Scherpenzeel, een grensgeval, Uitgave van het Comité voor Scherpenzeelse Cahiers, 1986

3. INFRASTRUCTUUR

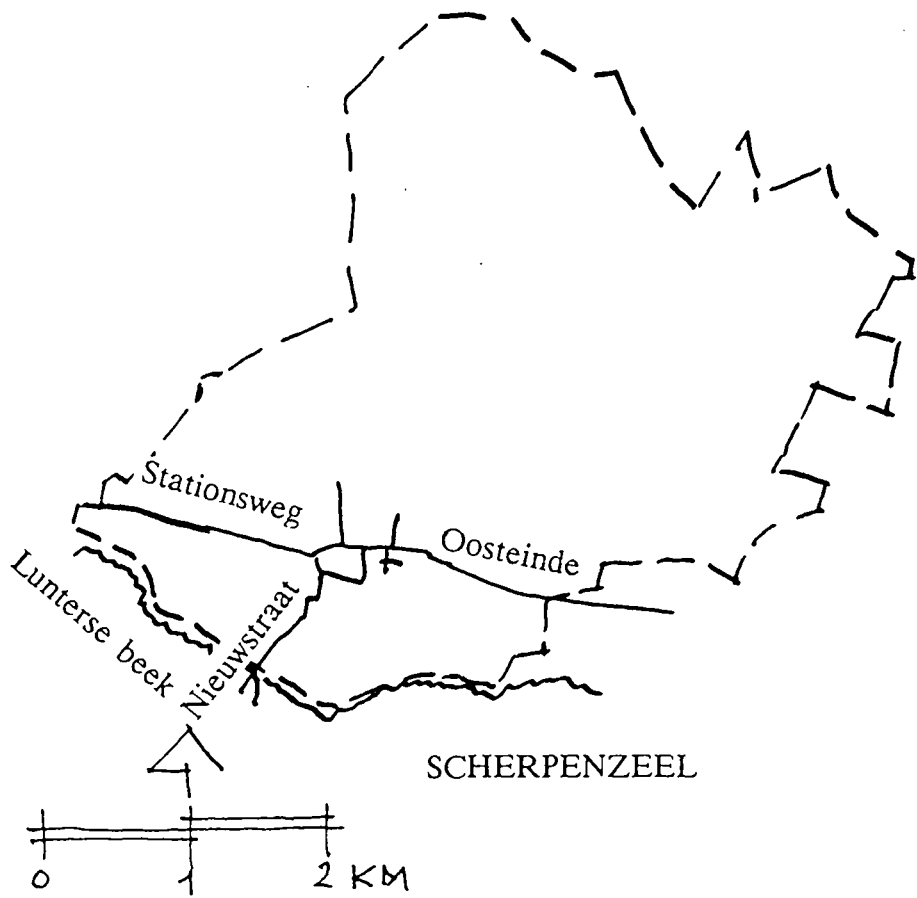
De drassigheid van de Gelderse Vallei heeft remmend gewerkt op de toegankelijkheid van Scherpenzeel. In de 17e eeuw was sprake van een weg, die komende van Amersfoort, via De Glind, Lunteren en Ede naar Arnhem liep (oude Postweg). In 1830 raakte deze weg in onbruik. De hoofdverbinding Arnhem-Amsterdam schoof steeds meer op naar het zuiden. In 1830 liep de hoofdverbinding via Zeist-Renswoude-Scherpenzeel over Ede naar Arnhem, nadat deze weg in dat jaar was bestraat. Daarmee promoveerde Scherpenzeel vaneen van de doorgangen van het westen naar het oosten tot de 'Poort van Gelderland' en werd het isolement waarin Scherpenzeel verkeerde doorbroken. In 1879 werden de tollens aan deze weg opgeheven. Omstreeks 1860 werden tevens de (Oude) Barneveldseweg en de Oude Amersfoortseweg vermeld. Beide wegen werden omstreeks 1886 (voor een deel) bestraat. De Renessersteeg verbond het dorp met de Amersfoortseweg resp. Barneveldseweg. De wegen volgden hoofdzakelijk de dekzandruggen, evenals de lokale wegen, die als gevolg daarvan een kronkelend verloop verbonden.

Binnen de gemeentegrenzen liggen geen belangrijke waterwegen. Ook waterkeringen als de Groeperkade ligt niet binnen de gemeentegrenzen. Desondanks vormen de Lunterse Beek en de Groeperkade belangrijke infrastructurele elementen voor de gemeente Scherpenzeel vanwege hun waterstaatkundige functies. Van belang voor de afwatering is het eerder vermelde Valleikanaal (1949).

In 1920 is een busverbinding met Woudenberg en Amersfoort tot stand gekomen.

In de jaren '20 van deze eeuw werd Scherpenzeel aangesloten op het electriciteitsnet van de P.G.E.M.

Afbeelding 4
Belangrijkste wegen gemeente Scherpenzeel, omstreeks 1930

4. NEDERZETTINGSSTRUCTUUR

4.1. Algemeen

Vanaf de 4e eeuw raakte de Gelderse Vallei geleidelijk aan weer bewoond. Gaandeweg werden ook de dekzandruggen geoccupeerd en werden de bossen gekapt. Scherpenzeel wordt voor het eerst vermeld in de 13e eeuw in verband met ontginningswerkzaamheden. Gedurende de Late Middeleeuwen is de Gelderse Vallei betwist gebied tussen Utrecht en Gelre. De aanwezigheid van een weg door de Gelderse Vallei, was van strategisch belang. Dit heeft mede het ontstaan en de vestiging langs deze weg van Huis Scherpenzeel bevorderd. Het dorp Scherpenzeel is een latere ontwikkeling, die als nederzetting is uitgegroeid in de nabijheid van de parochiekerk en het kasteel. Vermoedelijk is het dorp ontstaan op het grondgebied van het erf Groot Scherpenzeel. De bevolking was geheel in de landbouw werkzaam. Schapen werden gehouden voor de mest en de wol. Aan het eind van de 18e eeuw werden huisweverijen aangetroffen. Daarnaast was er een bescheiden tabaksteelt.

4.2. Functionele ontwikkelingen

Periode 1800-1850

In 1807 werd Scherpenzeel gedurende korte tijd onderdeel van de provincie Utrecht. De agrarische bevolkingsgroep legde zich steeds meer toe op de schapenteelt, hetgeen uiteindelijk resulteerde in de Scherpenzeelse schapenmarkt. De wol vormde de grondstof voor zeven wolkammerijen en vele huisweverijen. Ook bijenteelt maakte deel uit van het agrarisch bedrijf.

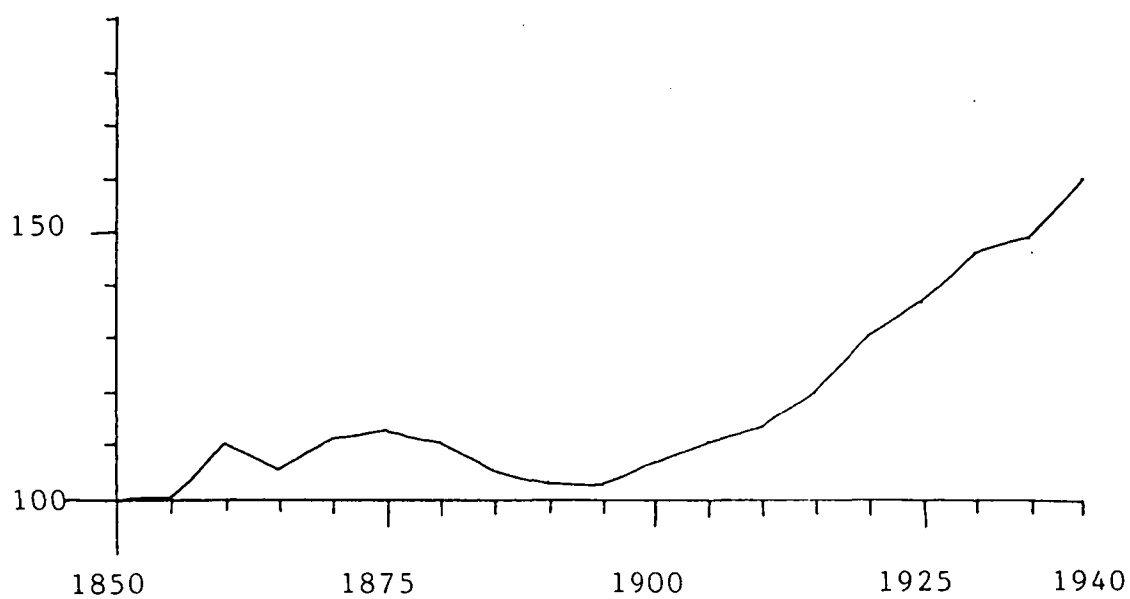
Periode 1850-1900

Aan het probleem van de seizoenswerkloosheid kon in de 19e eeuw weinig gedaan worden. De huisweverijen bloeiden op. Het aantal wolkammerijen, inclusief weverijen, garen-, laken- en bandmakerijen liep op tot 28, waarin zo'n 150 personen werkten. In het laatste kwart van de 19e eeuw was de huisnijverheid sterk in betekenis afgenomen, deels als gevolg van de opkomst van de fabrieksmatige verwerking van de wol alsmede het ontginnen van de heidevelden. De schapenteelt was als gevolg hiervan afgenomen. Minder wol betekende minder huisnijverheid. De nijverheid bestond in die tijd uit twee lakenfabrieken, een weverij en een melkfabriek. In 1900 werkten hierin tezamen ongeveer 35 personen.

Periode 1900-1940

Tussen 1900 en 1940 veranderde dit beeld nauwelijks. De lakenfabrieken schakelden over op de fabricage van kettingkasten (fietsen). De weverij wist zich te handhaven. De rol van de schapenmarkt werd na de eeuwwisseling overgenomen door de eiermarkt (1905). Deze vond sinds 1934 plaats in de eierhal. Schapen werden steeds minder gehouden vanwege de opkomst van de kunstmest, waardoor de schapenmest steeds minder van belang werd voor de landbouw. De smalle bestaansbasis heeft ongetwijfeld invloed gehad op de ontwikkeling van het inwonertal. Deze vertoont slechts een matige groei (zie afbeelding 5). De bevolkingsgroei is sterk afgeroomd door het vertrekoverschot, welk ca. 32% van de natuurlijke bevolkingsgroei bedraagt.

Afbeelding 5
Bevolkingsontwikkeling gemeente Scherpenzeel 1850-1940
(indexcijfers, waarbij in 1850 1.248 inwoners = 100)

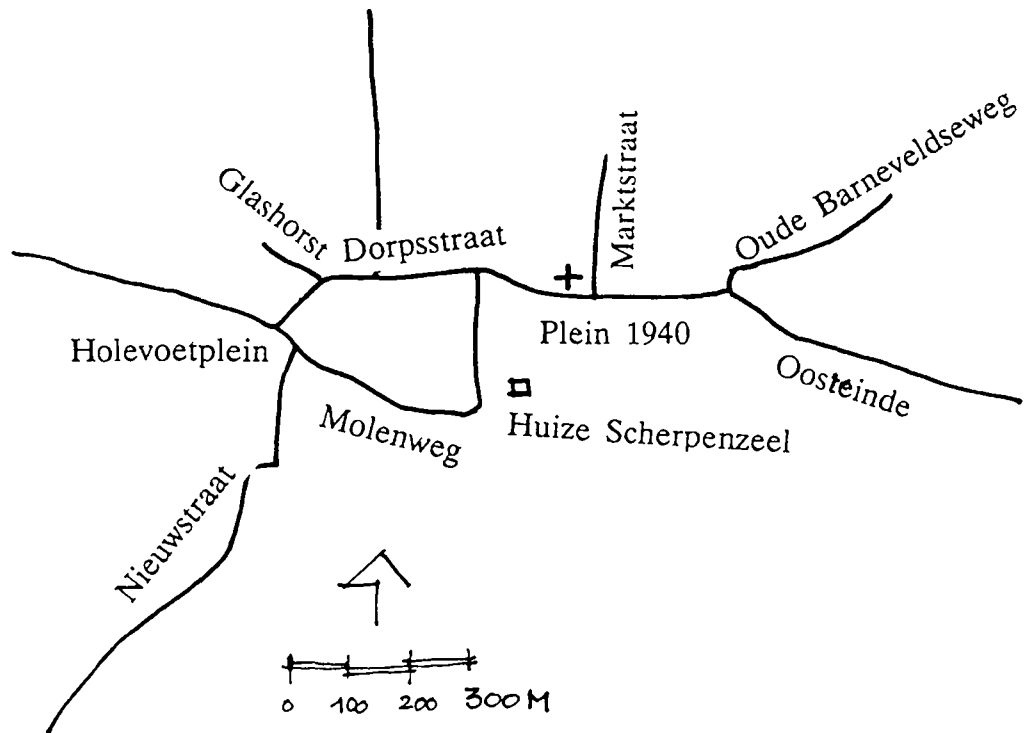
4.3. Stedebouwkundige structuur

Scherpenzeel

Aanvankelijk was Scherpenzeel een heerlijkheid met het Huis te Scherpenzeel als 'middelpunt'. Rond 1850 bestond het dorp aan de verbindingsweg van Arnhem via Ede naar Zeist uit bebouwing langs deze weg.

De structuur werd gevormd door de Dorpsstraat, het Holevoetplein en de Marktstraat.

In de periode 1850-1940 vond lintvormige verdichting en uitbreiding langs genoemde wegen plaats, tegen de toenmalige grens van de gemeente Renswoude. Tevens werden de Molenweg en Glashorst bebouwd.

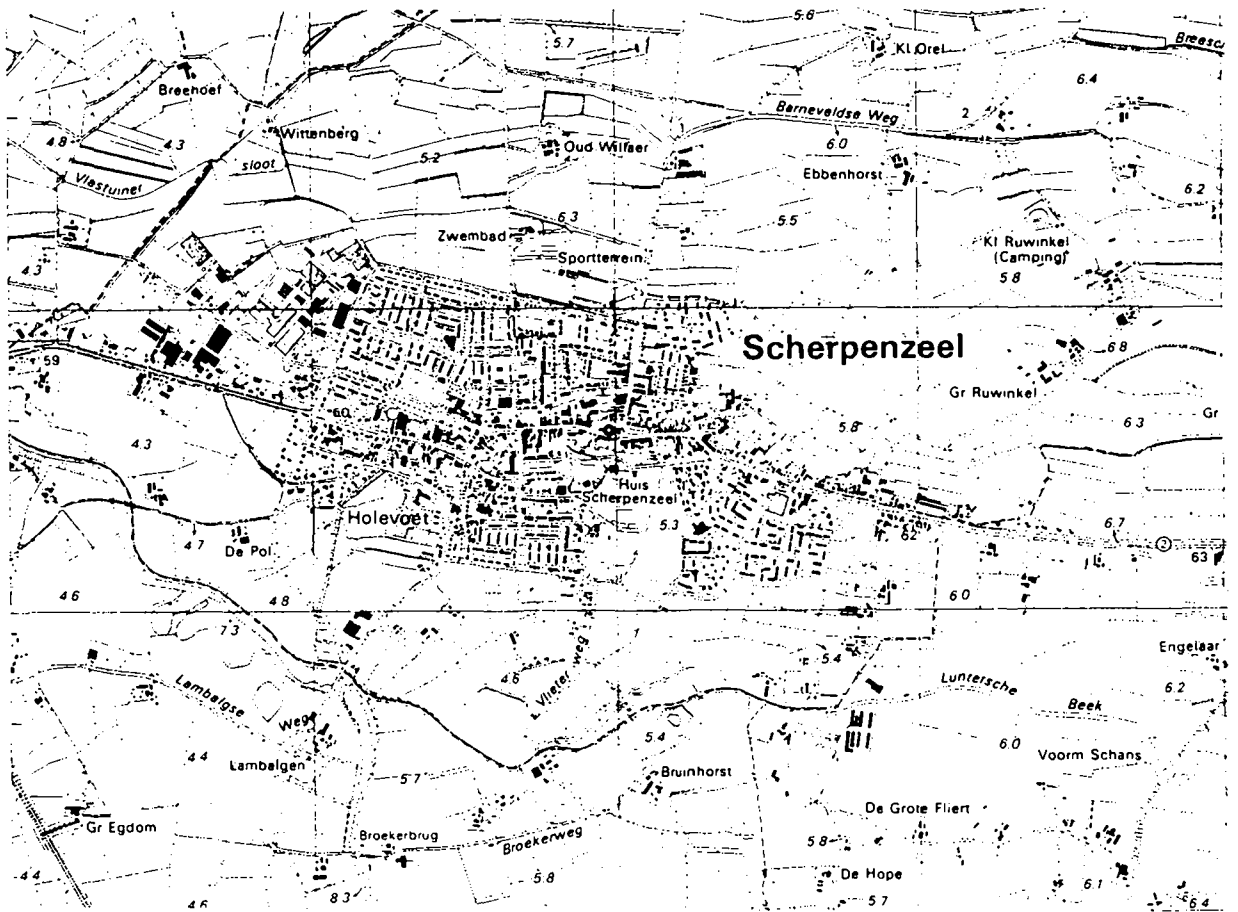

Verspreide bebouwing

Het buitengebied van de gemeente Scherpenzeel sluit aan op een kleinschalig bosrijk kampenlandschap van de provincie Utrecht. De bebouwing staat voornamelijk op de iets hogere dekzandruggen. Grote delen van het buitengebied hebben na 1850 slechts geringe veranderingen ondergaan.

4.4. Ontwikkelingen na 1940

Opmerkelijk is de bebouwing langs de Dorpsstraat en Plein 1940, waar mede als gevolg van oorlogshandelingen in mei 1940 een opvulling heeft plaats gevonden, waarbij de Delftse school stijl overheerst. Pas na 1960 kreeg Scherpenzeel, na grenswijziging met de provincie Utrecht, de mogelijkheid aan de zuidzijde van de Dorpsstraat planmatig uit te breiden.

4.5. Karakterisering geïnterpreteerde bebouwing

Wonen

In de gemeente Scherpenzeel worden geen karakteristieke woonvormen uit de periode 1850-1940 aangetroffen. Vermoedelijk is de oorlogsschade, aangericht tijdens de Tweede Wereldoorlog hieraan debet. Wel noemenswaardig is de bebouwing aan de Stationsweg. Hier staan voornamelijk woonhuizen uit de periode 1920-1940, die onderling zeer verschillen. Ook staat hier een drietal fraai gedecoreerde Neorenaissance panden (XIXd). Verspreid over de gemeente, met name aan Oosteinde en her en der aan de Dorpsstraat staan nog enkele woonhuizen die dateren uit de tweede helft van de 19e eeuw.

Karakteristiek en bepalend voor de dorpskern van Scherpenzeel zijn de woonhuizen uit de wederopbouwperiode, aan de Dorpsstraat, aan het Plein 1940 en aan het Holevoetplein. Deze panden zijn alle gebouwd in 1940-1942 in de trant van de Delftse School.

Werken

Verspreid over de kern van Scherpenzeel staan nog enkele dorpsboerderijen. Ze zijn van het hallehuistype. Een zeer fraai voorbeeld is 'het Dorp' (1868) gelegen aan de Vlieterweg. Ook zijn er nog enkele sobere boerderijtjes op een T-vormige plattegrond. De boerderijen in het buitengebied zijn alle van het hallehuistype, bijna zonder uitzondering gedekt door een zadeldak. Een aantal valt op door de lengte van het achterhuis. In de gemeente staan nog vier schaapskooien.

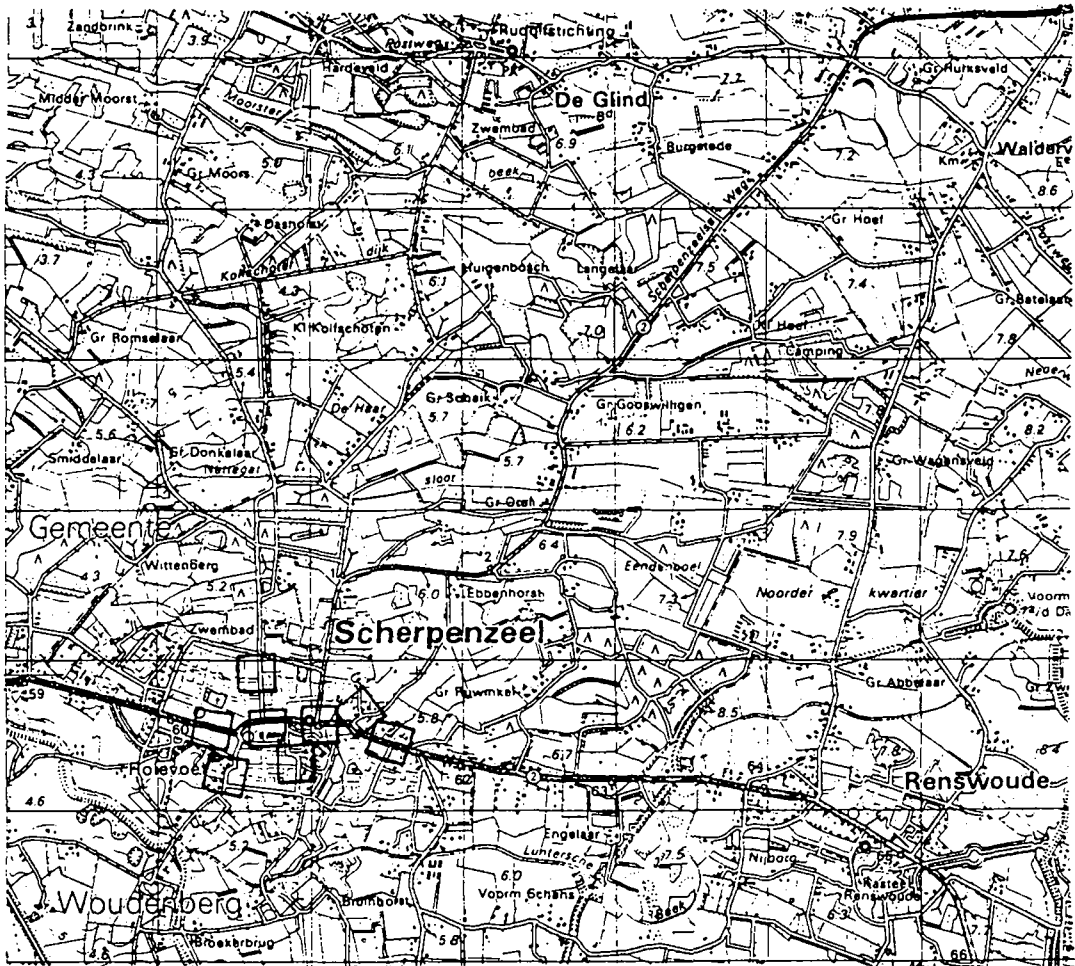
Infrastructuur

Aan het Oosteinde, vlak aan de weg gelegen, staat een voormalig tolhuisje. Een bord waarop de toltarieven staan genoteerd hangt aan de zijgevel.

Maatschappelijke voorzieningen

Aan de Nieuwstraat ligt een begraafplaats met grafplaten uit de periode 1850-1940. Het bakstenen lijkhuisje dateert uit 1883. Aan de Broekerweg staat een oud jagershuis (1865) met een uitgebouwde theekamer. Bij Huize Scherpenzeel bevindt zich een eclecticismisch koetshuis (1850). Het park waarin het adelijk huis is gelegen wordt aan de Dorpsstraat-zijde ontsloten door een hekwerk in de oude muur, waarnaast een oude dienstwoning (1850-1860) ligt. Ook aan de andere zijden wordt het park ontsloten door diverse fraaie hekwerken. Vermelding verdient ook het voormalige gemeentehuis (1940-1942) aan de Dorpsstraat, in Delftse Schoolstijl.

Kaart 1
TYPLOGIE UITBREIDINGEN GEMEENTE SCHERPENZEEL 1850-1940

4.6. Typologie uitbreidingen gemeente Scherpenzeel 1850-1940

Toelichting bij kaart 1

Type aanduiding	Type-omschrijving	Bijzondere gebieden
-----------------	-------------------	---------------------

Andere aanduidingen

- Lineaire ontwikkelingen

- functie: gemengd of wonen
- niet-planmatige en planmatige ontwikkelingen

4.7. Bijzondere gebieden

De term bijzonder gebied wordt gehanteerd voor gebieden die zijn gebouwd of aangelegd in de periode 1850-1940. Bij de beoordeling is de criterialijst (zie blad 17) gehanteerd volgens de zgn. "MIP-handleiding". Hierbij zijn grotere samenhangende (stede-)bouwkundige structuren bekeken. Bij de bouwkundige inventarisaties zijn samenhangende bouwkundige complexen aangegeven.

Dat in de gemeente geen of weinig bijzondere gebieden voorkomen, zegt niets over de schoonheid of opbouw van de gemeente.

In de gemeente Scherpenzeel komen geen bijzondere gebieden of structuren ontstaan in de periode 1850-1940 voor.

Karakteristieke gebieden

Structuren van bouwkunst en stedenbouw van vóór 1850 en na 1940 die een bijzondere kwaliteit hebben worden aangeduid met de kwalificatie "karakteristieke gebieden". Het betreft gebieden waarvan de hoofdelementen dateren van voor 1850 of na 1940, die ook daarna herkenbaar zijn gebleven.

Plein 1940, Scherpenzeel

Als karakteristiek gebied kan het Plein 1940 met omringende bebouwing worden aangemerkt. Op basis van oorspronkelijke bebouwing, waarbij nokrichting en gevelbreedte uitgangspunten zijn geweest, heeft een reconstructie van het door oorlogsgeweld verwoeste gedeelte plaats gevonden. De in Delftse school stijl ontworpen bebouwing inclusief voormalig gemeentehuis vormt een stedenbouwkundige eenheid in de kern van Scherpenzeel.

CRITERIA VOOR DE AANDUIDING BIJZONDERE GEBIEDEN

- I. **Intrinsieke stedenbouwkundige kwaliteit, zoals:**
 1. kwaliteit van het ruimtelijk concept;
 2. betekenis vanwege de verkaveling/inrichting/voorzieningen;
 3. betekenis vanwege architectonische/architectuurhistorische kwaliteit;
 4. betekenis vanwege specifieke vorm voor specifieke functionele ontwikkelingen (b.v. havengebied, city-ontwikkeling, sportpark)

- II. **Bijzondere historische betekenis, zoals:**
 1. structuur, bestemming of verschijningsvorm, verbonden met en duidelijk uitdrukking gevend aan een specifieke politieke, culturele, geestelijke, sociale, economische of algemeen historische ontwikkeling;
 2. betekenis voor de geschiedenis van de ruimtelijke ordening en voor de ontwikkeling van het stedenbouwkundig denken;
 3. betekenis vanwege de innovatieve waarde of pioniersfunctie (type, motief, datering)

- III. **Stedenbouwkundige betekenis in ruimere omgeving, zoals:**
 1. betekenis als onderdeel van een groter geheel
 2. betekenis vanwege ruimtelijke relaties met de omgeving;
 3. betekenis vanwege markering van het stadsbeeld, als ruimtelijke of functionele dominant in een groter geheel of als representant van een groter geheel

- IV. **Gaafheid (van de in I t/m III genoemde kwaliteiten)**

- V. **Zeldzaamheid (van de in I t/m III genoemde kwaliteiten)**

GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN/BIBLIOTHEKEN/KAARTMATERIAAL EN LITERATUUR

Archieven en bibliotheken

- * Rijks Archief in Gelderland
- * Katholieke Universiteit Nijmegen, Faculteit der Beleidswetenschappen
- * Bibliotheken Provincie Gelderland
- * Stichting Arnhemse Openbare en Gelderse Wetenschappelijke Bibliotheek
- * Gemeente Scherpenzeel

Afbeeldingen

- * Afbeelding 1 Gemeente Scherpenzeel in 1867
- * Afbeelding 2 Geomorfologische kaart gemeente Scherpenzeel
- * Afbeelding 3 Dekzandruggen en oude erven in de gemeente Scherpenzeel
- * Afbeelding 4 Belangrijkste wegen gemeente Scherpenzeel omstreeks 1930
- * Afbeelding 5 Bevolkingsontwikkeling gemeente Scherpenzeel 1850-1940
- * Kaart 1 Typologie uitbreidingen gemeente Scherpenzeel 1850-1940

Kaartmateriaal

- * Bodemkaart 1/50.000, 1970
- * Topografische kaart 1/25.000 en 1/50.000, diverse jaargangen
- * Kaartenboek van Gelderland, 1843
- * J. Kuijper, Gemeente-atlas van Gelderland 1868, Leeuwarden, 1970

Literatuur

- * Groen, K. e.a., *Gezicht op Scherpenzeel, een grensgeval*, Comité voor Scherpenzeelse Cahiers, Barneveld, 1986
- * Klesser, J.C. e.a., *Scherpenzeel poort van Gelderland, wegen en grenzen - voorheen en nu*, Comité voor Scherpenzeelse Cahiers 1992, Barneveld, 1992
- * Vereniging Oud-Scherpenzeel, *Uit de geschiedenis van Scherpenzeel, Nederlandse Historien*, Berkel, 1971
- * Zwaal, M. v.d., *Scarpenzell, voor en na; een hap en snap uit Scherpenzeelse historie*, Amsterdam, 1979

Oosterbeek, 1993

Stichting MIP-Gelderland
Oranjeweg 60
6861 BL OOSTERBEEK
tel. 085 - 336 326